

NEVELÉSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

NAGY ADRIENN

Felsőbb leányiskolák mint érettségit adó középfokú szakiskolák a XX. század elején

A kiegyezést követően átalakuló magyar társadalomban egyre inkább megnövekedett az igény arra, hogy a férfiak mellett a nők is kellő szintű műveltséggel és szaktudással rendelkezzenek. A lányok számára a korszakban az általános műveltség mellett, a céljai között a gyakorlati életre is nevelő négy évfolyamos polgári és a felsőbb leányiskolák – melyek a korszakban hol a népoktatási, hol pedig az annál magasabb középfokú intézmények közé illeszkedtek be – biztosítottak az eleminél magasabb fokú tanulmányokat. A felsőbb leányiskolát 1887-től a népiszkolai tanfelügyelők hatáskörébe helyezték, majd az 1901-es rendelet újfent középiskolaként értékelte, végül 1916-tól hét évfolyamosra alakították, az alsó tagozata egységessé vált, míg a felső tagozata háromféle lehetett: kereskedelmi, felső leányiskolai vagy gimnáziumi.

1. A nők szakképzésének lehetőségei Magyarországon a XIX. század második felében

Hazánkban a XIX. század második felében bekövetkező gazdasági és társadalmi változások eredményeként egyre több nő kényszerült arra, hogy kilépjen a munkaerőpiacra. Azonban a korszak fiatal leányainak nem volt könnyű dolguk, ha hosszabb távon is megélhetést biztosító munkát szerettek volna találni. Ugyanis az óvónői, a tanítónői és a nevelőnői pályától eltekintve – a női szakképzés komoly hiányosságai miatt – csekély lehetősége volt a szegényebb sorsú, így a munkára leginkább rákényszerülő nőknek arra, hogy valamilyen szakképzettséget szerezzenek. Miközben erre egyre nagyobb volt az igény, hiszen az 1890-es évektől hazánkban sorra nyíló – a nők foglalkoztatásától sem elzárkózó – cégek és vállalkozások a legtöbb munkakörre jelentkezőtől kellő szakképzettséget kívántak meg. A nőknek a modern szektorokban (ipar, kereskedelem... stb.) való elhelyezkedését nagyban megnehezítette, hogy a differenciált képzést nyújtó ipari és kereskedelmi szakoktatási hálózat kiépítésére az első világháború előtt nem került sor (Nagyné, 1969: 336). A nők ipari képzését eleinte a kézimunka rejtelseinek elsajátítása jelentette. Az első ténylegesen ipari képzést nyújtó három évfolyamos iskolát 1874-ben az Országos Nőiiparegylet alapította Nőiipartanoda néven. Az iskola a négy elemi végzett lányok számára amellest, hogy az általános képzési fel-

adatokat – a felső népiskola közismeretei tárgyait oktatta – is ellátta, fehérnemű- és ruhavarrást, hímzést, könyvkötést, rajzot, kereskedelmi ismereteket és nyelveket is tanított (Müller, 2000). A Nőiipartanoda 1879-ben két évfolyamos Nőiipariskolává alakult át, ahova 14. életévüket betöltött hat elemi végzett lányokat vettek fel. Az 1911/12-es tanévben a 477 leány által látogatott budapesti állami Nőiipariskolán kívül még 15 hasonló (községi, egyesületi és magán fenntartású) intézmény működött összesen 1845 tanulóval az ország más városaiban (Müller, 2000). A nőipariskoláknál jóval nagyobb népszerűségnek örvendtek a női kereskedelmi tanfolyamok. Az első önálló kereskedelmi tanfolyam 1888 őszén a főváros V. kerületi polgári leányiskolájában indult. A képzés célja az volt, hogy az olyan kereskedelmi és ipari üzletekben, ahol egyfelől szakképzett vezető hiányzott, vagy azt az üzleti költségek szerényebb mértéke nem tette lehetővé, másfelől ahol az ellenőrzés korlátolt volta kizárta a drága segélyszemélyzet alkalmazását, helyet biztosítsanak a nőknek (Hahóthy, 1893). A tanfolyam iránt már az első évtől kezdve nagy volt az érdeklődés, részben ennek volt köszönhető, hogy a VKM már 1890-től nyilvános joggal ruházta fel a fővárosi tanfolyamot. [1] Női kereskedelmi tanfolyamokat polgári vagy felsőbb leányiskolával kapcsolatosan, azaz annak helyiségeiben szervezettek, úgy, hogy a növendékek az adott iskola tanszereit használhassák. A tanulók női felügyelet alatt álltak. A lányok számára a tanítás ideje nyolc hónap volt, amely október 1-től május 31-ig tartott. A tanfolyamokon a következő tantárgyakat tanították: kereskedelmi számtant, könyvvitelt, kereskedelmi és váltóismeretet, irodai munkálatokat és levelezést, áruismereteket, kereskedelmi földrajzot és szépírást. Mindemellett rendkívüli tárgyként tanulhattak németet és gyorsírást. A tanfolyamra azok a 18 évesnél fiatalabb leányok jelentkezhettek, akik sikeresen elvégezték egy polgári vagy egy felsőbb leányiskola negyedik osztályát, vagy a felvételi vizsgán megfelelték az iskola által támasztott követelményeknek. Mindazoknak, akik már betöltötték a 18. életévüket a vallás- és közoktatásügyi minisztertől kellett engedélyt kérniük ahhoz, hogy jelentkezessenek a felvételre. A lányoknak közel 90%-a polgári iskola négy osztályának elvégzése után folytatta tanulmányait ilyen kereskedelmi szaktanfolyamokon. A tanfolyamok iránti érdeklődést jól jelzi, hogy az 1891/92-es tanévben az ország 16 városában (Debrecenben, Győrben, Kaposváron, Miskolcon, Nagyváradon, Kolozsváron, Pécsen, Pozsonyban, Sopronban, Szegeden, Temesváron, Zilahon, Újvidéken, Galgócán, Fiúméban, Budapesten) indult ilyen jellegű kereskedelmi képzés fiatal lányok számára a helyi leányiskolákkal kapcsolatosan. [2] A nyilvánossági joggal rendelkező – 1911-től már egyéves – kereskedelmi tanfolyamok mellett számos magántanfolyam működött országszerte, amelyek rövidebb képzési idő alatt (3-4 hónap) szakképzettséget igazoló bizonyítványt ígértek, az őket nem kevés pénzért választó diákjaiknak. A kevésbé tehetős szülők annak érdekében, hogy gyermekük – a szűkös anyagi lehetőségeik miatt – minél hama-

rabb munkát találjon, előszeretettel választották az azonnali munkába állás reményével kecsegtető magántanfolyamokat. A többnyire írógép kereskedők, nyugdíjas hivatalnok és magántanárok által indított magántanfolyamok – általában képesítéssel nem rendelkező – oktatói főként gépírást és gyorsírást oktattak kevés hatékonysággal, amelyre a nők munkába állását követően hamar fény derült és a nehezen megszerzett állást gyorsan el is veszítették. A női kereskedelmi tanfolyamokon eleinte a német és a magyar gyorsírás rendkívüli tárgyként szerepelt, majd az 1900. évi 26.033 VKM rendelet a kötelezően tanított tárgyak közé emelte, és heti három órában oktatta azzal a céllal, hogy a nők a kereskedelmi, a főbb irodai ismereteket, valamint minden olyan „gyakorlati ügyességeket” elsajátítsanak, amelyekre könyvvivőként, pénztárnokként, levelező és egyéb üzleti alkalmazottként szükségük lehet (*H. Varga*, 2011: 50). A felső kereskedelmi iskolákban az 1916. évi 99.000. sz. VKM rendelet tette kötelezővé a gyorsírás tanítását heti két órában az alsó osztályok számára (*Hajdicsné*, 2010a: 246). Schwimmer Rózsa a nőtisztviselők egyesületének tagja a következőképpen fogalmazott a magántanfolyamokról a *Nő és a Társadalom* hasábjain: „A baj gyökerét abban találjuk, hogy a gyors- és gépírás mesterségét összetévesztik a kereskedelmi szaktudással. Meg kell állapítanunk és e megállapítást meg kell értetnünk az összes érdekelt tényezőkkel, hogy ezek a kézügyességek csak részletei a kereskedelmi szaktudásnak. Családokat találunk, amelyek gyermekeik munkaerejét mielőbb ki akarják használni. Alighogy gyermekük néhány elemi osztályt elvégzett „pályát választanak” számára, hajlamait, tehetségeit figyelembe nem véve, a pálya feltételeit nem ismerve, vagy abban a hiszemben, hogy e feltételeken túl tehetik magukat. Ettől is „hallották”, attól is, hogy tisztviselőnek nagy fizetése van, érdemes erre a pályára „adni” a gyereket. A fűszeres bolt kasszájára ki van tűzve egy cédula, amely imponáló rondírással hirdeti, hogy gyorsírás-tanító legrövidebb idő alatt előkészít a tisztviselői pályára. A hirdetési oszlopok és táblák, a hírlapok kishirdetéseit ingyen tankönyvet, vagy egyebet kínálnak azoknak, akik az illető „szakiskolában” tanulnak. Mi sem érthetőbb, minthogy az ilyen szülők elkerülik azokat a tisztességes iskolákat, amelyek megfelelő előképzettségre építik fel a kereskedelmi szakoktatást. Ugyanígy járnak el a hirtelen tönkrement családok, kereset- és vagyonnélküli özvegyasszonyok, akik a szükség pillanatában meggondolás nélkül ifjú gyermekeikre hárítják a családfenntartás terhét vagy idősebb leányaiktól, kiket nem készítettek elő idejében kenyérkereseti munkára, megkívánják, hogy a lehető legrövidebb idő alatt készüljenek valamely pályára” (*Schwimmer*, 1908: 58).

A nyilvánossági kereskedelmi tanfolyamot végzett nőknek az 1900-as évek elejétől lehetőségük volt arra, hogy gyorsírás-tanítói vizsgát tegyenek (*Hajdicsné*, 2010b). Míg a tanfolyamot végeztek többsége kereskedelmi üzletekben, cégek-nél, illetve a postánál helyezkedtek el.

A női szakképzés fejlődésében a tényleges előrelépést az 1909-ben kapuikat

elsőként megnyitó önálló három évfolyamos – a képzés tartalmában a fiúiskolákkal megegyező és így egyszersmind érettségit is adó – pozsonyi és debreceni női felső kereskedelmi iskolák jelentették. A nagy népszerűségnek örvendő kereskedelmi iskolák száma 1918-ig 16-ra emelkedett. Röviddel a női felső kereskedelmi iskolák megszervezését követően, 1916-tól újabb középfokú iskolatípus, a felső kereskedelmi leányiskola várta a kereskedelmi ismereteket elsajátítani kívánó lányokat.

2. A középfokú felsőbb leányiskolák megszervezése hazánkban

Habár a polgári leányiskola 1868-ban történő létrehozása, mely elsősorban a kispolgárság rétegeinek gyermekeit célozta meg, jelentős előrelépést jelentett a lányok intézményes oktatásának színterén, ám még mindig hiányzott az az iskolatípus, amely a magasabb szintű műveltségre igényt tartó „úri középosztály” leánygyermekéi számára biztosított volna megfelelő oktatást és nevelést. Ilyen magasabb szintű nőiskola felállításának fontosságára először 1873-ban Molnár Aladár hívta fel a képviselőház figyelmét. Beszédében a következőket mondta: „...*azt hiszem s merem állítani, hogy a nőknek ép úgy joga van neveltetését illetőleg az állam gondoskodását igénybe venni, mint a férfiaknak. Ha a férfiak nevelésére gondot, pénzt, munkát, fordít az állam, ép oly joggal kívánhatják a nemzet női tagjainak, hogy kiképzetésükről gondoskodva legyen. De a népiskola körén felül nincs számukra tanintézet. Nincs gondoskodva az olyan leányok kiképzéséről, kiknek családja nem képes külön nevelőnőt tartani a háznál, de másfelől magasabb műveltségre van szükségük annál, mit a népiskolákban elsajátíthatnak*” (Szuppán, 1896: 6-7). Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1875. évi 1387. sz. alatt kelt rendeletében Molnár Aladárt bízta meg az első állami hatósági budapesti felsőbb leányiskola megszervezésével, illetve a női középiskolák működési feltételeinek kidolgozásával. [3] A budapesti iskolát számos hasonló leányiskola megnyitása követte országszerte (Miskolc, Kolozsvár, Máramarosziget, Trencsén, Lócse, Sopron, Besztercebánya, Pozsony, Temesvár, Kassa, Kolozsvár, Fiume, Eger, Debrecen, Szeged). A városokra tekintve láthatjuk, hogy elsősorban a magyarok által kevésbé lakott térségben nyíltak az első felsőbb leányiskolák az iskolát, mint az asszimiláció eszközt használva így a korabeli hatalom (1900-tól a magyar volt a kötelező nyelv minden növendék számára nemzetiségi hovatartozástól függetlenül) – amiért számos kritika érte a VKM-et, mondván a magyar nemzetiségű területeket elhanyagolták (Kereszty, 2008). Ezeknek az amúgy érettségit nem adó felsőbb leányiskoláknak legfőbb célja az volt, „*hogy benne a leányok nemük és sajátosságainak s a társadalmi viszonyoknak megfelelő olyan általános műveltséget nyerhessenek, amely egyrészt élethivatásukhoz szükséges, másrészt megfelel annak az általános műveltségnek, melyet a férfiak saját élet-*

*céljaik érdekében a gimnáziumokban s a reáliskolákban nyerhetnek” (Mészáros, 1988: 107). Azonban az iskola középiskola jellege az elkövetkező években egyre inkább eltűnni látszott. Az új, 1883-as szervezet értelmében tagoltsága megszűnt és hat évfolyamosra vált, de a tanítás tartalma nem változott, miközben a felvétel feltétele már csak hat elemi végzettség lett. Az 1885-ös szervezet végleg megszüntette középiskolai jellegét és elsősorban a lányok nemi sajátosságának megfelelő képzést kívánt nyújtani. Az újabb, 1887-es szabályzat a felsőbb leányiskolákat alsó (1-4 osztály) és felső (5-6 osztály) tagozatra osztotta, ám ez utóbbi felső osztályok nem örvendtek nagy népszerűségnek. [4] A felsőbb leányiskolák a népoktatási tanfelügyelők hatásköre alá kerültek, így még a látszatát is igyekezvén elkerülni annak, hogy a középiskolákhoz hasonlíthatókat azokat, miközben ezen iskolák célja messze nem az alsóbb, hanem a felsőbb rétegek leányainak képzése volt (Müller, 2000). Mindemellett a polgári iskolák négy osztályának tantervét a felsőbb leányiskolákhoz (1-4 osztály) igazították, így a nyelvoktatástól eltekintve, szinte nem volt különbség a tanítás tartalma között, így a polgári után a lányok átléphetek a felsőbb leányiskola ötödik osztályába. Mindezen lépések – amely ellen a felsőbb leányiskolák igazgatói is hevesen tiltakoztak és harcot indítottak a középiskola elnevezésért – nem növelték az iskolatípus népszerűségét és látogatottságát. Habár végül az elnevezés maradt a régi az immáron újra egységes hat évfolyamos leányiskolában, azonban az 1901-es új tantervbe – az újonnan bekerült nemzeti szellemre való nevelés mellett – újra visszakerült a középiskolai jelleg (fiú-középiskolához hasonló általános műveltség nyújtása) figyelembe véve a női lélek sajátosságait. Azonban ez közel sem jelentette azt, hogy a tanítás tartalma megegyezett volna a fiú-középiskolával, hanem „*csupán ugyanazt a helyet foglalta el, melyet a középiskola a fiúk oktatásában*” (Szuppán, 1896: 49). Sőt, érettségig továbbra sem tehettek az itt végzett lányok, ami ezen iskolatípus legnagyobb hátránya volt, bár a budapesti iskola 1893-ban kétéves továbbképző tanfolyamot indított, ahol általános műveltséget tanítottak, de mivel ez sem jelentett felsőfokú továbbtanulási lehetőséget, igen csekély volt a jelentkezők száma.*

Az 1910-es évek elején a korszerűtlenségüket hangoztatva egyre többen emeltek szót az állam által leginkább támogatott és preferált felsőbb leányiskolák létjogosultsága ellen, melyek a vélemények szerint nem feleltek meg a megváltozott társadalmi elvárásoknak. Hiszen miközben egyre több nő kényszerült arra, hogy kenyérkereset céljából kilépjen a munkaerőpiacra, addig ez az iskolatípus ezen elvárásoknak egyáltalán nem tudott megfelelni, mivel képesítést nem adott. A gyakorlati képzés hiányát már az 1890-es években többen megfogalmazták, bár számos felsőbb leányiskola épületében indult női kereskedelmi tanfolyam, azonban ezek nem álltak tényleges kapcsolatban az iskolákkal, tehát a tananyag tartalmát illetően érdemi változás nem történt. Amíg az 1893/94-ben indított úgynevezett

továbbképző tanfolyam csak az általános műveltségre készített fel, addig 1897/98-as tanévtől szervezett gimnáziumi tanfolyam már az érettségire való felkészülést biztosított, úgy, hogy közben érintetlenül hagyta az iskolatípus általános nevelő jellegét (Müller, 2004). Az 1900-as évektől több iskola indított egyebek mellett háztartási tanfolyamot, azonban mindezen tanfolyamok a gyakorlati képzés hiányosságát kevésbé orvosolták. A felsőbb leányiskolákat, melyek száma 1915/16-ban volt a legmagasabb (35 intézmény), többségében magyar nemzetiségű tehetős – a magas tandíjat fizetni tudó – középosztályba tartozó, főként tisztviselő és értelmiségi szülők leányai látogatták. Tehát a szegényebb, a munkaerőpiacra kilépni kényszerülő nők számára egyrészt elérhetetlen volt a felsőbb leányiskola, másrészt képesítés híján (bár láthattuk, volt erre nézve próbálkozás) az elhelyezkedést sem tette lehetővé, így minden bizonnyal ez utóbbi hiánya is nagyban hozzájárult a felsőbb leányiskolák V. és VI. osztályainak fokozatos elnéptelenedéséhez. Ugyanis a tanulók inkább tanítónőképzőbe, ipari vagy kereskedelmi iskolába jelentkeztek át, vagy végül magántanulóként elvégezték a gimnáziumot.

3. Felső leányiskolák, mint érettségit adó középiskolák

Hosszas várakozások után 1916-ban került sor a középfokú leányiskolák egységes megreformálására és szabályozására. Az 1916. június 14-én elfogadott 86 100. számú rendelet átalakította a felsőbb leányiskolákat, így a továbbiakban a felső leányiskolák, a leánygimnáziumok, a felső kereskedelmi leányiskolák és a női felső kereskedelmi iskolák várták a tanulóikat középfokon is folytatni kívánó növendékeket.

A felső leányiskolák a működésüket tekintve szorosan összekapcsolódhattak a felső kereskedelmi iskolákkal, illetve a leánygimnáziummal. Ugyanis az 1916-os reform értelmében – amely az eddig hatosztályú felső leányiskolákat hét évfolyamúvá tette – amíg az elemi népiskola négy osztályára épülő első négy középiskolai osztály a tananyag tekintetében alapvetően megegyezett a két másik leány-középiskola típusal, addig a felső három osztály esetében a felső leányiskolák választhattak, hogy felső leányiskolai (3 év), gimnáziumi (4 év), vagy kereskedelmi (3 év) tagozatot indítanak. A megszerzhető végzettség is a tagozat jellegétől függött. [5] Kereskedelmi tagozattal bővített felső leányiskolák felső kereskedelmi leányiskolaként működtek tovább. Így a már 1909 óta működő három évfolyamos önálló női felső kereskedelmi iskolák mellett egy újabb középfokú iskolatípus a felső kereskedelmi leányiskolák is biztosították a kereskedelmi érettségi megszerzését. A felső kereskedelmi érettségi bizonyítvány különféle kereskedelmi és mindazokra a közhivatali pályákra képesített, melyekre

az önálló felső kereskedelmi iskolai érettségi bizonyítványa jogosított, és melyek a nők számára is hozzáférhetőek voltak. Habár a felső kereskedelmi leányiskola és az önálló női felső kereskedelmi iskola azonos végzettséget adott, a tantervüket tekintve jelentősen különböztek. A különbséget jelzi, hogy a két iskola között nem volt szabad átjárhatóság, ugyanis az egyik iskolából a másikba átiratkozni kívánó tanulóknak különbözeti vizsgát kellett tenniük. Egy női felső kereskedelmi iskolából egy másik felső kereskedelmi leányiskola hatodik vagy hetedik osztályába átlépő leánynak két-két tantárgyból (könyvvitel és növénytan vagy állattan és vi-tagyorsírás), míg a felső kereskedelmi leányiskolából adott esetben egy önálló női felső kereskedelmi iskolába tanulmányait folytatni kívánó diáknak attól függően, hogy melyik évfolyamba kíván lépni, négy-négy tantárgyból (II. évfolyamon: német kereskedelmi levelezés, francia kereskedelmi levelezés, vegytan és áruismeret, szépírás, III. évfolyamon: német kereskedelmi levelezés, francia kereskedelmi levelezés, vegytan és áruismeret, jogi ismeret) kellett vizsgát tenni. [6] A felső kereskedelmi leányiskolákban az általános műveltséget adó tárgyakat és a nyelveket magasabb óraszámban tanították, így továbbra is elsősorban az általános nőnevelési irányzatot követték, míg a női felső kereskedelmi iskolákban a szakmai tárgyakra helyeztek nagyobb hangsúlyt. Ugyanis az új leány-középiszkola (felsőbb helyett felső leányiskola) nevelésének és tanításának alapelvei a „múlthoz” képest nem változtak, csak bővültek. Ezt jelzik az 1916-os szervezeti szabályzatban megfogalmazott célkitűzések: „a felső leányiskola oly magasabb általános műveltséggel látja el növendékeit, mely nemük sajátosságának megfelel és képessé teszi őket arra, hogy hitvesi, anyai és társadalmi hivatásukat majdan méltó módon teljesítsék...” *„De számolva az általános műveltségi követelmények emelkedésével s a gazdasági viszonyok nagymérvű eltolódásával, úgy szervezem ezeket az iskolákat, hogy nemcsak hitvesi, anyai és társadalmi hivatásuk méltó betöltésére neveljék a növendékeket, hanem oly nőkké, akik az életviszonyok nehézségeivel sikeresen meg tudjanak birkózni és ha szükséges kenyérkereső pályára is léphessenek”* ... *„A növendékek lelkének általános emberi és női értékét kívánja emelni: általános tudást, esztétikai képzést, nemzeti önérzetet és valláserkölcsös nevelést kíván nyújtani növendékeinek oly célból, hogy emberi és női egyéniségüket előkészítse a családban és a társadalomban rájuk háruló kötelességeik megértésére és teljesítésre.”* [7] Tehát a felső leányiskolák és vele kapcsolatos felső kereskedelmi leányiskolák is a korábban kitűzött célokat, azaz a fiatal lányok családi életre való felkészítését követték. A felső leányiskolának az előbb említett elsődleges feladata nem változott meg, azonban kétségtelen hogy igyekezett a társadalmi igényeket is figyelembe venni, többek között azzal, hogy szélesebb elhelyezkedési, továbbtanulási lehetőséget biztosított (nevelőnő, tanítónő, rajztanár) növendékeinek. Habár a tagozatok adtak bizonyos szakképesítést, az iskolatípus jellege nem változott meg. Bácskai József a szatmárnémeti református

leány-középiskola igazgatója a következőképpen vélekedett a felső leány és kereskedelmi iskolai tagozatokról: „*A nőnevelés a nő eredeti hivatását sohasem tévesztheti szem elől. A Nő maradjon elsősorban nő. Sem orvosnak, sem gyógyszerésznek, sem tisztviselőnek vagy tanítónőnek, sem postásnak vagy vasutasnak nem született, hanem egyedül az az igazi hivatása, hogy műveltlelkű boldogító feleség, gyermekeit gondosan nevelő anya és a ház értelmes irányítója legyen. Intézetünk nagy örömmel tartja fenn felső leányiskoláját azon növendékei számára, akik szerencsésebb anyagi körülményeik folytán nem kénytelenek részüket kivenni a kenyérkeresésből. De hány ilyen boldog tehetős szülő van, aki gondtalan megélhetést és vagyont biztosíthat leányának? A szatmári szülők többsége megélhetésre kénytelen leányát felkészíteni. Mert igaz a nőt az Isten a családi boldogságra teremtette, de ha szociális vagy bármely körülménye folytán kenyérkeresetre kényszerül, akkor ne elégedjék meg az általános műveltséggel, hanem szerezzon szakképzettséget. Fogjon kezébe szakkönyvet, tollat vagy szerszámot, legyen orvos, gyógyszerész, tisztviselő vagy munkás, hogy becsületes munkával megkereshesse kenyerét. Kelljen versenyre az erősebb nimmel a szellemi munkába, amelyhez meg van minden szükséges kelléke*” (Bácskai, 1918: 9).

A 17 önálló női felső kereskedelmi iskola mellett 1918-ig mindössze 11 leány-középiskolával kapcsolatos felső kereskedelmi leányiskola működött, közülük öt állami (Békéscsaba, Besztercebánya, Kassa, Mezőtúr, Trencsén) és hat felekezeti (római katolikus: Eger, Eperjes, Kassa, Temesvár; református: Szatmárnémeti; evangélikus: Nagyszeben) fenntartású volt. A felső kereskedelmi leányiskolák közel sem örvendtek olyan népszerűségnek, mint a női felső kereskedelmi iskolák, amihez nagyban hozzájárult az, hogy általában nem rendelkeztek képesített szaktanárokkal és a gyakorlati képzéshez szükséges felszereléssel. Így azok a szülők, akik leányuk esetleges későbbi elhelyezkedésének reményében küldték gyermeküket kereskedelmi középiskolába, inkább a köztudottan jobb színvonalú szakképzést nyújtó női felső kereskedelmi iskolák valamelyikét választották.

A kereskedelmi képzést tekintve három iskolatípus állott a leányok rendelkezésére (az egyéves tanfolyam és a két, három évfolyamos kereskedelmi iskola). Így nem csoda, ha a szakképzésben tanítók közül többen vélekedtek úgy, hogy nincs szükség ennyiféle iskolára a női kereskedelmi képzés keretein belül. A probléma a gyakorlati életben is megmutatkozott, ugyanis a cégek, vállalatok sokszor nem tettek különbséget (betöltött pozíció és a fizetés tekintetében) az egyéves tanfolyam és a hároméves iskolát végzettek között. Ezen új iskolatípust nem csak a szülők és a fent említett munkaadók tudták nehezen elhelyezni a korabeli középfokú iskolarendszerben, hanem sok esetben maguk az alapítók és az iskolafenntartók sem látták át eleinte a kétféle kereskedelmi leányiskola közötti különbséget. Jól példázza ezt a kassai leányiskolák esete. Kassán 1916/17 őszén nyitotta meg kapuit az állami fenntartású Kassai M. Kir. Állami Felső Leány- és Kereskedelmi

Iskola. Még ebben a tanévben 1917. május 10-én benyújtotta a kassai püspök kérelmét a VKM-hez, amelyben kérelmezte 1917/18-as tanévtől egy – a városban már amúgy működő – felső kereskedelmi leányiskola megnyitását, amely a helyi katolikus felekezetű polgári leányiskolára támaszkodna. Bár elvileg polgári leányiskola fölé nem lehetett ilyen iskolát szervezni, az engedélyét a VKM 1917. augusztus 27-én 11 6661. V. szám alatt kelt rendeletében megadta. [8] Mindeközben a kassai Szent Orsolya rend főnöknője Rézler Mater Aloyzia 1917. június 5-én egy önálló női felső kereskedelmi iskola megnyitása tárgyában nyújtott be kérelmet a VKM-hez, amelyet 1917. július 19-én szintén engedélyeztek. [9] Végül 1918 tavaszán a tanfelügyelő hívta fel a VKM figyelmét arra, hogy nincs értelme Kassán három kereskedelmi leányiskolát működtetni, elegendő lenne egy önálló női felső kereskedelmi iskola, hiszen nem messze Eperjesen is van egy felső leányiskolával kapcsolatos felső kereskedelmi leányiskola. [9] Az 1910-es évek végén a felső kereskedelmi leányiskolákat nem alaptanul bíráltak azok, akik ezen iskolatípus megszüntetése mellett emeltek szót. A szakoktatásügy neves képviselői közül többen a felső leányiskolák kereskedelmi tagozatainak bezárását sürgették, amelyet az ezen iskolákra szinte kivétel nélkül jellemző szaktanárhiánnyal indokoltak. Ugyanis a korszakban, ha nem is tömegével, de egymást követően sorra nyíló iskolák számára még nem volt megoldott a kellő számú szaktanárt (tanárnőt) kibocsátó szaktanárképzés. Itt feltétlenül érdemes megjegyezni, hogy az önálló női felső kereskedelmi iskolák esetében azért volt valamivel jobb a helyzet, mert ahol női iskola volt, ott majd mindenhol volt egy fiú felső kereskedelmi iskola is, és ez utóbbi iskola tanárainak jelentős része – főleg megnyitásuk első pár évében – a leányiskolákban is tanított, sőt a leányiskola, ha kellett, a fiúiskola felszerelését is használhatta. Így a szakképzés minősége itt lényegesen jobb volt, mint a felső kereskedelmi leányiskolákban. A szatmárnémeti, besztercebányai, kassai és temesvári iskolák hosszas tanfelügyelői jelentések számoltak be a szaktanároknak már az oktatás színvonalát veszélyeztető hiányáról. [10] A Nőtisztviselők Országos Egyesülete 1918. decemberében a nők kereskedelmi szakoktatása ügyében beadvánnyal fordult a VKM-hez. Ebben a következőket fogalmazták meg: *„A kiindulási alap a mi véleményünk szerint, hogy a női és férfi magántisztviselő egyenlő munkát kell, hogy végezzen a kenyérkereső pályán, tehát teljesen egyenlő szakképzésben és díjazásban részesítendő. A hivatalos felfogás eddig az volt, hogy a nők szakoktatásánál is általános nőnevelési szempontok érvényesültek, igen helytelenül, mert ezek a szempontok az általános műveltség közvetítő nevelő intézeteknél igen, de a szakoktatásnál semmi esetre sincsenek helyükön, amelynek célja munkára nevelni a férfit és nőt egyaránt.”* [11] Mindemellett négy konkrét kérést terjesztettek be: 1. A közép- és felsőfokú kereskedelmi iskolákban a koedukációs képzés bevezetését. E tekintetben a VKM csak a felsőfokú kereskedelmi akadémiák esetében engedélyezte, hogy a nők a férfiakkal együtt vegyenek részt

a kurzusokon. A középiskolák esetében két érvet fogalmaztak meg a koedukáció ellen. Egyrészt az elemi és a középfokú oktatás alsó tagozatán elkülönítve nevelt ifjúságot éppen a nemi érés időszakában komoly nemi és erkölcsi „veszedelem” lenne egymással állandó és közeli érintkezésbe hozni. Másrészt úgy vélték, jobb tanulmányi eredmény érhető el, ha a lányokat a fiúktól külön oktatják, mert a lányok gondolkodása és általános „diszpozíciója” különösen a pubertás korban más, mint a fiúké, tehát azonos tanítási anyag mellett is más metodikára van szükség. A VKM az 1916. évi 86 100. miniszteri rendeletre hivatkozott, amely a koedukációt középfokon csak külön engedéllyel és abban a kivételes esetben engedélyezte, ha az adott helyen külön iskolát fenntartani nem tudtak, illetve ha a lányok szülei hozzájárultak a koedukációs oktatáshoz. 2. A felső kereskedelmi leányiskolák megszüntetése. Ezzel a kéréssel a VKM egyetértett, mivel ezekben az iskolákban nem volt megfelelően képzett szaktanár és előírt felszerelés sem. 3. Az egyéves kereskedelmi tanfolyamok női felső kereskedelmi iskolákká való átalakítása. Ezt a kérést nem tartották kivitelezhetőnek. Ugyanis ekkor már megfogalmazódott a négy évfolyamos kereskedelmi iskolák megszervezésének gondolata, amelyek mellett az osztrák kétéves kereskedelmi iskolákhoz hasonló alsóbb fokú iskola létrehozását tervezték. Ezért úgy vélték, hogy a négy és két évfolyamos iskolákkal egyszersmind megszüntethetők az egyéves tanfolyamok. 4. Zugtanfolyamok (hatósági felügyelet nélküli tanfolyamok) megszüntetése és egyúttal az oktatásügy teljes kivonása a magánvállalkozások köréből. A VKM ez utóbbival egyetértett és ezt tűzte ki célul az 1918. július 31-én tárgyalt 8848. sz. rendeletében is, amely a felnőttek számára külön képzést fogalmazott meg, melynek gyakorlati megvalósítása ekkor még váratott magára. [12]

A felső leányiskolák tanulóinak társadalmi összetétele az egyes tagozatok létrejöttével némileg különbözött. A felső leányiskolákat a többségében katolikus vallású köz- és magántisztviselői (1904/05-ben 35,8%) és értelmiségi (16,5%), illetve izraelita felekezetű önálló kiskereskedő, kisiparos és vállalkozó (25,3%) szülők leányai látogatták (Müller, 2000). A budapesti felsőbb leányiskola leánygimnáziumi tanfolyam diákjainak felekezeti megoszlása 1900-1914 között a következőképpen alakult: 47,22% izraelita, 35,59% katolikus, 9,69% evangélikus, 5,57% református, 1,94% egyéb felekezethez tartozott. A felső kereskedelmi leányiskolák tanulóinak (328 fő) 1916-1918 között 40,24%-a katolikus, 26,52%-a izraelita, 15,85%-a református, 9,75%-a evangélikus, 3,35%-a görög keleti, 3,96%-a görög katolikus, míg 0,33% egyéb hitfelekezetű volt. Az izraelita felekezetű diákok magas aránya nem meglepő, hiszen tudvalevő, hogy az országos arányukhoz képest jóval magasabb arányban (23%) képviseltették magukat a középiskolákban. A zsidó családok nem csak a fiúk, hanem a lányok tanítására is nagy figyelmet fordítottak, amennyiben megengedhették maguknak, gimnáziumban vagy kereskedelmi középiskolában tanították őket, mivel a műveltség a zsidó

társadalomban, az abban betöltött pozíciót alapvetően meghatározta és a házassági piacon sem volt elhanyagolható tényező. A felső leányiskolai és a felső kereskedelmi leányiskolai tanulók szüleinek társadalmi háttere nagyjából megegyezett. A szülők 30,89%-a önálló kereskedő és iparos, 28,65%-a köz- és magántisztviselői, 13,05%-a értelmiségi, 10,19%-a a birtokos réteghez tartozott.

4. Összegzés

Áttekintve a felsőbb leányiskolák létrejöttének és működésének körülményeit, megállapíthatjuk, hogy ez a középfokú leány-iskolatípus, bár számos átalakuláson ment át a korszakban, azonban a korabeli hatalom által megfogalmazott jellege azaz a művelt középosztálybeli nők természetes hivatására való felkészítése – nem változott. Az 1916-os középfokú leányiskolák megreformálását célul kitűző rendelet kapcsán – a munkaerőpiacon való elhelyezkedést is lehetővé tevő végzettséget kibocsátó felső leányiskola létrejötté – eleinte még többen érdemi változásokban bíztak, a kapuikat 1916-ban megnyitó kereskedelmi tagozattal kapcsolt immáron felső kereskedelmi leányiskolák nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Bár a női felső kereskedelmi iskolákkal azonos végzettséget adtak, ám a képzésük színvonala messze elmaradt az előbbitől. Így nem hogy segítették a középfokú női szakképzés fejlődését, hanem inkább visszavetették, gátolták azzal, hogy tényleges szaktudást kevésbé nyújtva tanítványaiknak, rossz fényben tüntették fel azokat is, akiknek felső kereskedelmi bizonyítványa mögött valós tudás volt, megnehezítve a nők amúgy sem könnyű elhelyezkedését a korabeli munkaerőpiacon.

JEGYZETEK

- [1] A női kereskedelmi tanfolyamok működését gróf Csáky Albin vallás és közoktatásügyi miniszter 1891. március 15-én kiadott 59 258. számú rendeletében szabályozta.
- [2] Ebben a tanévben összesen 400 leány iratkozott be az ország valamely iskolájának kereskedelmi tanfolyamára és ebből 363 el is végezte azt (a 18 évesnél idősebbek a tanulók egy negyedrészt tették ki) (Schack, 1896). Az 1891/92-es statisztikai adatok szerint a végzett növendékek 47%-a tudott elhelyezkedni többségében kereskedelmi üzletekben vagy postánál. A végzetek közül 170 leány „idegen”, míg 53 a szülei vagy férje üzletében dolgozott. A nehézkos elhelyezkedés ellenére a diákok száma (egy tanévet kivéve) évről évre folyamatosan nőtt: 1892/93-as tanévben 15 iskolába 405-en, 1893/94-ben 8 iskolába 262-en, 1894/95-ben 13 iskolába 450-en, 1895/96-ban 16 iskolába 592-en, 1898/99-ben 17 iskolába 940-en iratkoztak be (Schack, 1903: 125).
- [3] Molnár Aladár – aki a nők magasabb szintű képzésének elkötelezett híve volt – miután tanulmányozta a svájci és a német felsőbb leányiskolákat, 1873. február 25-én tartott képviselőházi beszédében azt kérte Trefort Ágostontól, hogy alapítson a nagyobb városokban „női középiskolákat” (Rébay, 2009: 99). „Ezek oly középiskolák, melyekben a nők egyéniségéhez

s hivatásukhoz mért, és fiúkétől különböző nevelési és oktatási rendszerrel lehetőleg olyan mérvű általános műveltséget nyerhetnek, mint a fiúk saját hivatásukhoz képest a férfi közép-tanodákban.” (Molnár, 1876: 42) A budapesti felsőbb leányiskola három tanfolyamra tagolódott, egy egyéves előkészítő tanfolyamra, amely az elemi hatodik osztályának felelt meg, egy négyéves középiskolai tanfolyamra, ahova az előkészítő tanfolyam, az elemi hat osztálya vagy a polgári második osztályát elvégzett diákokat vették fel sikeres felvételi vizsga után (Müller, 2000: 151).

- [4] Az 1887-es új tanításterv értelmében a négyosztályos felsőbb leányiskola tantervét kötelezővé tették a polgári leányiskolákban is, mindössze annyi különbség volt a két iskola között, hogy a francia nyelv helyett a polgáriiban kézimunkát és a rajzot magasabban óraszámban tanították, illetve heti két órában új tantárgyként egészségtant is tanultak.
- [5] A felső leányiskolai záróbizonyítvány a tanulót arra jogosította, hogy egyrészt egyévi további tanulás után nevelőnői képesítő vizsgát tegyen, amely internátusi nevelőnői állások betöltésére adott lehetőséget, másrészt különbözeti vizsga alapján felvehető volt az elemi iskolai tanítónőképző intézet negyedik osztályába, a középiskolák nyolcadik osztályába, az Országos Magyar Kir. Rajztanárképző Főiskola első évfolyamába – ahol négy évfolyam elvégzése után leány-középiskolai rajztanári képesítést szerezhettek – vagy akár rendes hallgatóként valamely kereskedelmi, illetve színművészeti akadémiára. A gimnáziumi tagozaton szerzett érettségi bizonyítvány a tudományegyetemek nőhallgatói előtt megnyitott fakultásokon, továbbá a polgári iskolai tanítónőképző intézetben, az országos rajztanárképző főiskolán, illetve a különböző akadémiákon biztosított továbbtanulási lehetőséget. Az érettségit kívánó bizonyos köztisztviselői pályákon pedig elhelyezkedési lehetőséget adott.
- [6] Felső Kereskedelmi Iskolák Főigazgatóságának jelentése a női felső kereskedelmi és felső kereskedelmi leányiskola közti viszonyosság rendezése ügyében a VKM-nek 1919. január 31. MOL VKM. K 503. – 1919. – 27. cs. – 18. t. – 23662. a. – 13008. ikt.
- [7] VKM 1916. július. 14. 86 100. sz. rendelete, illetve a felső leány- és kereskedelmi iskolák új Szervezeti szabályzata. MOL VKM K 503 – 1918. – 11. cs. – 27. t. – 61817. a. – 621. ikt.
- [8] Kassai katolikus felső leány- és kereskedelmi iskola engedélyezése 1917. augusztus 27. MOL VKM – K 503 – 1917. – 9. cs. – 18. t. – 64 086. a. – 157 309. ikt.
- [9] Miután egy iskola megkapta a megnyitásához szükséges engedélyét, az engedélyezés évében a tanfelügyelő meglátogatta az intézményt és ellenőrizte, hogy az megfelel-e minden előírásnak (felszereltség... stb.), ha jelentésében mindent rendben talált és javasolta, akkor az iskola nyilvánossági jogot nyert a következő tanévtől.
- [10] Tanfelügyelői jelentések az egyes felső kereskedelmi leányiskolákról. MOL VKM K 503 – 1918 – 11. cs. – 27- t. – 61 818. a.
- [11] Nőtisztviselők Országos Egyesületének kérvénye. MOL VKM K 503 – 1919. – 26. cs. - 18. t. – 10 756. a. – 245. ikt.
- [12] Felső kereskedelmi iskolák főigazgatójának jelentése NOE által benyújtott kérvényre. MOL VKM K 503 – 1919. – 26. cs. - 18. t. – 10 756. a. – 246. ikt.

IRODALOM

Bácskai József (1918): A leányközépiskolai reform. In: *A Szatmárnémeti Református Leányközépiskola LV. évi értesítője az 1917-18-as tanévről*. Sárközi és Szász Könyvnyomda, Szatmárnémeti, 3-10.

- Felső Kereskedelmi Iskolák Főigazgatóságának jelentése a női felső kereskedelmi és felső kereskedelmi leányiskola közti viszonyosság rendezése ügyében a VKM-nek 1919. január 31. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) VKM. K 503. – 1919. – 27. cs. – 18. t. – 23662. a. – 13008. ikt.
- Felső kereskedelmi iskolák főigazgatójának jelentése NOE által benyújtott kérvényre. MOL VKM. K 503 – 1919. – 26. cs. - 18. t. – 10 756. a. – 246. ikt.
- Hahóthy Sándor (1893, szerk.): *Budapest Székesfőváros IV. kerületi Községi Nyilvános Polgári Leányiskola és Női Kereskedelmi Szaktanfolyam Iskolai Értesítője*. Pesti Könyvnyomda. Budapest.
- Hajdicsné Varga Katalin (2010a): Gyorsírástanár- és tanítóképzés Magyarországon (1867-1948). In: *Andl Helga – Dominek Dalma – Molnár - Kovács Zsófia (szerk.): Iskola a társadalmi térben és időben*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 25-29.
- Hajdicsné Varga Katalin (2010b): A gyorsírástanár-képzés rövid története. In: *Nagy Adrienn – Takács Zsuzsanna (szerk.): Oktatás és Társadalom Neveléstudományi Doktori Iskola Évkönyve*, Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 174-183.
- H. Varga Katalin (2011): *Beszéd- és szövegrögzítés. Történeti áttekintés és helyzetkép*, Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kar, Kaposvár.
- Kassai katolikus felső leány- és kereskedelmi iskola engedélyezése 1917. augusztus 27. MOL VKM. – K 503 – 1917. – 9. cs. – 18. t. – 64 086. a. – 157 309. ikt.
- Kereszty Orsolya (2008): A felsőbb leányiskolák a dualizmus kori Magyarországon. In: *Kereszty Orsolya (szerk.): Új utak és szemléletmódok, módszerek a pedagógiában*. Kaposvári Egyetem Pedagógiai Főiskolai Kar, Kaposvár. 129-143.
- Mészáros István (1988): *Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996-1948*. Akadémiai, Budapest.
- Molnár Aladár (1876): *A nőképzés hazánkban és a budapesti állami felsőbb leányiskola*. Tettey, Budapest.
- Müller Ildikó (2000): Az alap- és középfokú leányoktatás Magyarországon a dualizmus korában. *Sic Itur Ad Astra*, 3. sz. 131-204.
- Müller Ildikó (2004): A Budapesti állami felsőbb leányiskola leánygimnáziumi tanfolyama 1897-1918. In: *Feitls István – Sipos András (szerk.): Iskolák, diákok, oktatáspolitikai a 19-20. században*. Napvilág Kiadó, Budapest. 45-59.
- Nagyné Szegvári Katalin (1969): *A nők művelődési jogaiért folytatott harc hazánkban (1777-1918)*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Nőtisztviselők Országos Egyesületének kérvénye. MOL VKM. K 503 – 1919. – 26. cs. - 18. t. – 10 756. a. – 245. ikt.
- Rébay Magdolna (2009): *Leány-középiskolák Magyarországon és a német nyelvű*

országokban. A jogi szabályozás az 1870-es évektől 1945-ig. Új Mandátum, Budapest.

Rézler Mater Aloyzia a kassai Szt. Orsolya rend főnöknőjének kérelme a rend által fenntartandó női felső kereskedelmi iskola megnyitásának tárgyában. MOL VKM. – K 503 - 1917. – 9. cs. – 13. t. – 64 086. a. – 94 754. ikt.

Schack Béla (1896): *Kereskedelmi iskoláink és a tanáraink a millennium esztendejében.* Lampel Róbert, Budapest.

Schack Béla (1903): *Kereskedelmi iskoláink múltja és jelene.* Wodianer és Fiai Császári és Királyi Könyvkereskedés Kiadója, Budapest.

Schwimmer Rózsa (1908): *Kereskedelmi Magántanítás. Nő és a Társadalom, II. évf. 4. sz.* 58-59.

Szuppán Vilmos (1896): *A magyar felsőbb leányiskolák múltja és jelene.* Lampel Róbert, Budapest.

Tanfelügyelői jelentések az egyes felső kereskedelmi leányiskolákról. MOL VKM. K 503 – 1918 – 11. cs. – 27. t. – 61 818. a.

VKM 1916. július. 14. kelt 86 100. sz. rendelete, illetve a felső leány- és kereskedelmi iskolák új szervezeti szabályzata. MOL VKM. K 503 – 1918. – 11. cs. – 27. t. – 61817. a. – 621. ikt.